

EXPLOATAREA MINIERĂ DIN MUNȚII CĂRĂȘENI IN SEC. 18, VĂZUTĂ DE CERCETĂTORI STREINI

de VIRGIL BIROU

I. SCURT ISTORIC

Bogățiile miniere din banda metaliferă a Munților Metalici Cărășeni, care se așterne pe o lungime de cca 70 de km între Reșița și Dunăre avînd direcția aproape exact nord-sud, au fost exploatate din cele mai vechi timpuri. Galeriae romane, prin forma lor caracteristică și prin sculele și monetele găsite în această regiune, precum și gropile primitive preromane, sînt nediscutabile¹. Depozitele eneolitice de la Bocșa, rămășițele atelierului de turnat bronz găsit la Ocna de fier, dar și cele 16 depozite eneolitice și 36 depozite din epoca de bronz din celelalte părți ale Banatului sînt în măsură a ne îndreptăți să admitem o exploatare locală a cuprului în aceste epoce cu atît mai mult, cu cît în depozite s-au găsit o sumedenie de ciocane de miner mai mici, de 20—25 cm. lungime și tot atît de multe tîrnăcoape și chilăvițe de miner mai robuste, de 25—40 cm. lungime, confecționate din cupru și avînd deoparte tăiș transversal, iar de cealaltă o muche îngroșată².

Din timpurile exploatării medievale ne-au rămas documente scrise datînd din anul 1437, în care Ciclova (la sud de Oravița) este arătată ca localitate minieră³ și din anul 1358, în care se vorbește de minele de la Secaș, o comună situată la sud de Docnecea⁴.

Tot despre exploatare miniere din Munții Metalici Cărășeni trebuie să fie vorba și în documentul rămas de la regele Sigismund și datat din 14 februarie 1395 de la Brașov, în care se vorbește de cetatea Kwesd (istoriografii maghiari au transcris denumirea localității în Kövesd=Cuvești, Cuveșdia?) situată în comitatul Caraș, căreia îi aparțineau, conform actului, mai multe sate și mine de fier⁵.

Din timpul ocupației turcești au rămas trei documente, toate din anul 1594, în care se arată că 200 de lotri sub conducerea lui Petru Maidzoș au atacat palanca Vîrșetului, aparținînd minelor de argint, cu care ocazie au omorît cîțiva mineri și le-au luat vitele și banii⁶. (Unul dintre aceste documente vorbește și despre atacul Bocșei). Mărturie pen-

¹ Milleker B.: *Délmagyarország régiség leletei*, Timișoara 1898, I, II

² *Történeti és Régészeti Ertesítő* 1983 pag. 93 și urm.

³ Pesty Fr.: *Krassó Vármegye Története* III pag. 364

⁴ Idem. pag. 33.

⁵ Idem. I. pag. 297.

⁶ Idem. IV. pag. 174... 177

tru exploatarea în timpul ocupației turcești mai fac haldinele găsite în jurul Oraviței de austrieci la ocuparea regiunii, în primul deceniu al secolului 18, precum și sculele miniere contemporane împrăștiate peste tot în apropierea minelor⁷.

Stăpînirea austriacă instalată la începutul secolului 18 deschide exploatări noi și amplifică exploatări mai vechi, la Bocșa, Ocna de fier, (numită și Moravița sau Eisenstein), Docnecea, Maidan, Oravița, Ciclova, Sasca și Moldova nouă, zisă și Boșniac. Cu ea se face începutul exploatării capitaliste în regiunea bănățeană, care dacă în acest secol mai păstrează elemente de feudalism prin munca forțată, robotă, etc. în secolul următor atinge forme capitaliste tot mai pronunțate, care vor culmina printr-o autarhie aproape perfectă năbușind forțat, în dauna muncitorilor, unele ramuri de producție ce păreau mai puțin rentabile și exacerbînd pînă aproape de monopol altele, de la care se așteptau cîștiguri grase. În cele ce urmează vom analiza cîteva aspecte caracteristice ale acestei exploatări.

II. INCEPUTURILE EXPLOATĂRII AUSTRIACE

Exploatarea austriacă începe cu un spionaj economic. Turcii, deși cu puterea militară în declin și zdrobiți decisiv în anul 1698 la Zenta de către Eugen de Savoia, mai nelinișteau provincia bănățeană și abia după două decenii aveau să renunțe la posesiunea ei prin pacea de la Pojareva! Cu toate că ei țineau încă cetatea Timișoarei, imperialii în 1703 au trimis în regiunea Oraviței 13 mineri versați, sub conducerea maistrului miner Matei Brunner, ca să examineze posibilitățile începerii unei exploatări a zăcămintelor și să evalueze rentabilitatea lor. Nu se cunoaște anume rezultatul cercetărilor efectuate de acești emisari. Dar la 1718 în Oravița se clădește un furnal înalt, urmat de încă unul și o topitorie la Bocșa în anul următor, ca apoi să se ridice al treilea furnal în 1723 la Docnecea⁸. Toate acestea produceau fier brut și fontă. În anul 1728 cele 3 centre miniere cărășene ajung la o atare producție, încît se interzice să se aducă în Banat fier produs în alte regiuni metalurgice. În anul 1729 se înființează la Oravița o școală pentru mineritul și turnarea fierului, la care pentru a se obține o frecvență cit mai mare învățămîntul era gratuit⁹.

Pe lângă fier, în toate localitățile miniere se extrăgeau considerabile cantități de aramă. Despre extinderea exploatării din aceste timpuri ne putem da seama dacă examinăm *Proiectul de buget principal pe anul 1728 asupra tuturor minelor împărătești bănățene de cupru, argint și fier, precum și asupra sticlăriilor*, (Anexa I), document păstrat odinioară în arhiva Militară rămasă de la austriaci, arhivă azi înglobată Arhivelor Statului din Timișoara¹⁰. Din cele cuprinse în acest buget descifrăm că

⁷ Pesty Fr.: *Krassó Vármegye Története*, II. pag. 85.

⁸ Idem. I. pag. 66; II. pag. 85; I. 135.

⁹ Baróti: *Adattár*, I—X, Timișoara 1893—1907; II. rot. 532; I. rot. 369.

¹⁰ Poniți Gr.: *Date și documente bănățene*, Timișoara 1939, pag. 8.

pentru acel an la Oravița s-a prevăzut o producție de cupru de 8000 măji. Costul extracției s-a evaluat la 102,500 florinți. Din această cantitate însă nu s-au prevăzut la vânzare decît 7000 măji, restul reprezentînd pierderea suferită cu ocazia rafinării. La prețul de 41 florinți, pentru cele 7000 măji s-a calculat o încasare de 287,000 fl. Rezultă de aci un beneficiu așteptat de 166,500 fl. sau, exprimat în procente față de suma cheltuită, un beneficiu de 140%. În proiect însă la beneficiu s-a trecut numai suma de 110,917 fl. cu observația „deductis deducendis”. Unde s-a ascuns diferența de 55.583 fl. aflăm mai jos, la poziția următoare, tot din acest act. Ea urma să se cheltuiască la minele de la Maidanbeck, situate peste Dunăre, în Timoc. Întrucît la partea de vânzare nici în dreptul Maidanbeckului, dar nici la Docnecea ori la Bocșa, nu este trecută nicio sumă la coloana cuprului, am fi îndreptățiți să credem că toată vânzarea de cupru a fost cuprinsă la poziția Oravița și aceasta cu atît mai mult, cu cît la coloana cărbunilor necesari topirii și rafinării la Maidanbeck găsim suma de 12.666 fl. și 40 cr. față de 13.050 fl. la Oravița, iar la coloana care ne arată costul topitoarelor se dă suma de 6667 fl. și 48 cr. față de 8394 fl. și 24 cr. la Oravița, ceea ce pare a însemna o producție sensibil egală în cele două localități miniere. Contrazice însă această presupunere faptul că la coloana „Salarii și toate speșele în legătură cu extragerea”, la Maidanbeck avem suma de 25.036 fl. și 24 cr. în vreme ce la Oravița s-a trecut suma de 79.163 fl. și 42 cr. de unde deducem că la Maidanbeck numărul muncitorilor era sub o treime din al acelora de la Oravița. (Salariile erau aceleași în toată regiunea.) În aceste condiții nu poate fi vorba de o producție egală în cele două localități miniere, chiar dacă la Maidanbeck condițiile de exploatare ar fi fost extrem de favorabile. Mai plauzibilă pare presupunerea că aci este vorba de efectuarea unor lucrări pregătitoare în vederea exploatarei viitoare, pentru care s-au achiziționat scule, cărbuni și alte materiale și s-au ridicat topitorii și ciocane. Poate fi vorba și de o vastă șarlatanie, cum s-au comis atîtea în timpurile acelea de cumplită jăcmănire. Dar pentru considerațiile noastre starea faptică prezintă o importanță secundară. Am văzut mai sus ce beneficiu uriaș s-a prevăzut, dacă trecem la cîștig costul lucrărilor de la Maidanbeck, așa cum și trebuie trecut. Însă chiar dacă facem calculele bazați pe cifrele prevăzute a se cheltui numai la Oravița, rezultă un profit de 92,5%, sau, în cel mai rău caz, înglobînd într-o singură sumă costurile de producție de la Maidanbeck și de la Oravița, tot se obține un profit de 63%.

Pentru prelucrarea produselor s-au prevăzut în acest buget 101,060 măsuri de cărbuni de lemn. O măsură echivalează cu o măjă vieneză, adică 56 kg. Făcînd transformările convenite, vom obține cca 5.650.000 kg. mangal, sau 11.300.000 kg, adică 1130 vagoane lemn de pădure arse într-un singur an.

Din acest document al vremii mai aflăm că, în conformitate cu propunerile individuale, la Docnecea s-au planificat pentru o producție de argint și de plumb în valoare de 22.184 fl; la Bocșa diferite produse de fier și cuie în valoare de 28.820 fl: la fiecare cu cîte un ~~tranzit~~ de peste 32%, iar la fabrica de sticlă de la Calina, un sat ~~tranzit~~, ascuns

pe o vale din apropierea Secaşului, la sud de Docnecea, produse de sticlărie în valoare de 5400 fl. cu o rentabilitate de 25%. La niciuna din aceste întreprinderi miniere nu se dă producția în cantități extrase sau fabricate, ci numai valorificată în bani.

La cheltuielile generale ale celor 5 întreprinderi s-a trecut suma de 7259 fl. și 40 cr. din care „pentru medicină” s-au prelininat 1700 fl. Raportată la totalul cheltuielilor de exploatare, în valoare de 218.895 fl. medicina reprezintă 0,78%. Credem că această sumă reprezintă costul medicamentelor, deoarece în acel an salariul unui medic de la Orșova, cu numele Dolfin, era de 600 fl.¹¹.

Din rapoartele contemporane reiese că minele „merg bine” în acest timp, adică lucrează cu profit¹². Și ar fi mers și mai bine, dacă ar fi avut mai multe brațe de muncă la îndemină. Inșă cu toate momelile, cu toate avansurile pe salariu oferite pentru emigrare locuitorilor din provinciile germane sau celor din Țara Românească, Timoc sau localnici, oamenii stau la îndoială să vină la lucrul din mină, din cauza muncilor grele și a salariului mic. Se produc „murmurări”, instigări la grevă care au drept consecință condamnări severe, dar se înregistrează și atacuri împotriva minelor¹³. Acestea culminează prin revolta fâțișă din 1738—39, când cele întregi de răsculați distrug cea mai mare parte a instalațiilor de la Bocșa și de la Oravița, ba se încumetă să vîndă ca robi turcilor care au năvălit în Banat pe funcționarii imperiali căzuți în mîinile lor¹⁴.

Totuși speranța câștigului mare îi îndeamnă pe austrieci să refacă instalațiile și să continue exploatarea, deși după răscoala din 1738—39 situația a devenit și mai grea, pe deoparte prin ciuma care a izbucnit ca urmare a războiului și care a diminuat și mai mult numărul brațelor de muncă, de altă parte prin greutățile de ordin tehnic pe care le prezentau acum minele. Prin exploatarea masivă, părțile mai aproape de suprafață ale zăcămintelor au fost epuizate și minereurile au coborît în adîncuri. Pentru scoaterea lor trebuiau montate instalații noi, puțuri adînci, precum trebuiau construite și dispozitive de evacuarea apelor, dispozitive scumpe și greu de întreținut. Pe lângă aceasta mai amenință și pericolul unor răscoale, care puteau izbucni în orice moment, periclitînd toate investițiile. Exploatarea în regie proprie deci nu mai prezentă interes pentru împăratul austriac, proprietarul minelor. Norocul orb totuși îi favorizează pe imperiali prin descoperirea unui zăcămint de cupru de o bogăție extraordinară la mina Simon și Iuda de la Docnecea.

III. ZĂCAMINTUL SIMON ȘI IUDA

Anul 1740 trebuie privit ca an crucial în istoria mineritului cărășan, deoarece în acest an o asociație minieră, care și-a epuizat toate re-

¹¹ Poniți Gr.: *Date și documente bănățene*, Timișoara 1939, pag. 6.

¹² Baróti: *Op. cit.*, rot. 519: Kempf v. Angret raportează că cu toată seceta, a reușit să prepare 1100 chintale de cupru, propunînd totodată și construirea unor bariere pentru care înaintează deviz. (8 iulie 1733).

¹³ Poniți: *op. cit.*, pag. 11.

¹⁴ Pesty, *Op. cit.* I. pag. 62 și II. pag. 86 și Mihalik: *Resicza jelenje és multju*. Reșița 1896, pag. 98.

zervele financiare și a ajuns aproape la faliment căutînd degeaba după argint, descoperă pe neașteptate un zăcămint de cupru atît de puternic, încît ea se vede salvată din situația ei financiară mai mult decît precară și ajunge la cîștiguri fantastice, iar mina Simon și Iuda, în care s-a descoperit acest zăcămint, devine, după cum scrie mineralogul Ignatz von Born, cea mai vestită mină din Europa¹⁵.

Zăcămintul s-a format din împreunarea mai multor filoane, afirmă cei ce l-au vizitat în vremea aceea¹⁶. El se prezenta în forma unui elipsoid, în formă de ou, scrie Born, avînd la orizontul cel mai de sus o lățime de 3—4 stînjeni care creștea spre adîncime astfel, că la mijloc, la orizontul 9 dimensiunile transversale erau de 20, respectiv 26 de stînjeni. De aci în jos scădea iarăși proporțional. Înălțimea lui măsura 40 de stînjeni, cu o direcție de la est la vest și cu o înclinare de la sud la nord.

Faima acestui zăcămint, în care toate galeriile și construcțiile subterane erau tăiate în minereu de aramă aproape pur și în care nu se găsea mai nicio cantitate de steril, a străbătut repede cercurile de specialitate din Europa îndreptînd atenția acestora și asupra celorlalte mine din regiunea cărășană. În scurtă vreme cabinetele mineralogice din centrele universitare și de la reședințele domnitorilor se umplu cu cristale și eșantioane de minereu dintre cele mai frumoase și mai ciudate, culese din aceste mine, iar cercetătorii, specialiști din exploatare sau bărbați de știință teoretică, vin de la mari depărtări să viziteze minele și să vadă cu ochii proprii aceste noi minuni ale naturii. Concomitent se ridică instalații noi, cuptoare, topitorii și uzine întregi, la Bocșa, la Docnecea, la Oravița, la Ciclova, la Sasca și la Moldova nouă, iar producția prinde să ia din nou avînt, pe deoparte prin aducerea de noi brațe de muncă din centrul Europei, pe de alta prin întoarcerea la vetre a localnicilor împrăștiați prin Oltenia și prin Timoc de groaza represaliilor care au urmat răscoalei din 1738—39. Astfel, în 1744 se raportează că se întorc 13 familii, în 1748 alte 18. Mai vin cîțiva și în 1751, nu se știe cîți¹⁷. Guvernul austriac face noi ușurințe, promite locuri de case și scutire de impozite pe 3 ani. Așa se pornește, în 1753, a doua emigrare mai masivă a „cărbunariilor”, a „emigranților turci” și a „emigranților din Valachia” și așezarea lor în centrele miniere din Caraș, mai cu seamă la Sasca și la Moldova Nouă și în apropierea acestor localități. Numărul brațelor de muncă totuși creștea foarte încet. Cauza trebuie s-o căutăm în greutatea mutării, care începeau tocmai de la graniță. De cum o treceau, reîntorșii sau nou-veniții, erau înfundați într-o carantină de cîte 3 luni, instituită din cauza bolilor și a epidemiilor ce bîntuiau. În carantină viața era groaznică. Pentru alimentare fiecare adult primea 3 crețari pe zi, iar copiii unul și jumătate. După așezare urmau alte mizerii, tot felul de hărțuieli și mu-

¹⁵ Ignatz Von Born: *Briefe über Mineralogische Gegenstände auf einer Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober-und Nieder-Hungarn, Frankfurt und Leipzig, 1774*, Scrisoarea a 9-a, pag. 47.

¹⁶ Idem, aceeași pag.

¹⁷ Sim. Sam. Moldovan: *Din trecutul bufenilor, Oravița 1935*. pag. 19—24 după Baróti op. cit.

tări din loc în loc, după cum cereau interesele exploatării. Nu intră în preocupările comunicării prezente detaliile privitoare la aceste mutări și nici descrierea amănunțită a dezvoltării exploatărilor miniere. Dacă totuși am făcut această digresiune, este din cauză că prin ea se aruncă o lumină mai vie asupra relatărilor care ne-au rămas de la cei trei vizitatori de seamă ai regiunii miniere, care și-au publicat impresiile în cărți de mare răsunet pe vremea aceea.

IV. RELATARILE CERCETATORILOR STREINI DESPRE MINELE CĂRĂȘENE

În ordine cronologică, cel dintâi vizitator care a descris amănunțit regiunea minieră cărășeană a fost *Ignatz von Born*. Fiu al unui director de mine și născut la Alba Iulia, deci în nemijlocita apropiere a regiunii aurifere ardelenene, de timpuriu și-a însușit frumoase cunoștințe în materie de montanistică. După studii stăruitoare el ajunge unul dintre cei mai de văză mineralogi și metalurgiști ai imperiului austriac din acele timpuri, faimă care a trecut dincolo de hotarele țării sale. Cariera practică și-a început-o la Monetăria și la Oficiul montanistic din Praga. Recunoscându-i-se însă cunoștințele profunde și meritate, este chemat la Viena, în serviciul Camerei Imperiale, unde va avea aceleași preocupări, însă cu sfera de activitate extinsă peste toată împărăția. A scris multe lucrări dintre care cele mai de seamă sînt „*Index Fossilium*“, o descriere a fosilelor — termenul însemna pe acele vremuri tot ce se săpa din pămînt, deci și minereurile — cunoscute pînă atunci¹⁸, și „*Bergbaukunde*“, un tratat de exploatare a minelor compus în colaborare cu *von Trebra*, alt geolog versat al timpurilor¹⁹.

În activitatea practică von Born a adus multe îmbunătățiri la exploatarea de minereuri și la saline. În special și-a cîștigat merite prin procedeul de amalgamare preconizat de el pentru separarea argintului de cupru, procedeul introdus pe la 1780 și în exploatarea de la Oravița, care însă aci nu a dat roadele dorite. Tot Born a lămurit una din ereziile alchimiei mai vechi, după care argintul se poate transforma în aur, dacă se lopește cu antimoniu. Chimistul Homberg, de ale cărui cunoștințe și onestitate nu se putea îndoi nimeni, pe la 1709 susținea că această transformare este posibilă și își sprijinea teza cu demonstrații practice, iar Cappel, un farmacist din Copenhaga, chiar și în anul 1783 mai transforma argint pur în aur, cu ajutorul arsenului. Chimiști celebri ai timpului, între care și Guyton de Morveau, militau fățiș pentru posibilitatea acestei transformări. Cu 4 ani mai tîrziu însă Born lămurește problema, constatînd că dacă la experiență se folosește arsen de Salzburg rezultatul într-adevăr este un argint cu conținut de aur, dar dacă arsenul de Salzburg este înlocuit cu arsen provenind din minele cehilor, în argint nici urmă de aur nu se mai găsește. Printr-o analiză chimică, după aceea,

¹⁸ 2 volume, 1772—75.

¹⁹ 2 volume, 1789.

Born stabilește că arsenul de Salzburg conține el însuși aur, care la topire trece în argint, spre deosebire de arsenul ceh, care nu conține²⁰.

Born a cercetat minele din Căraș în anul 1770. Impresiile și le-a publicat sub formă de scrisori în cartea intitulată „*Briefe über mineralogische Gegenstände auf einer Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen. Ober-und Nieder-Hungarn*”²¹. Cu 6 ani mai târziu cartea apare și în limba franceză sub titlul „*Voyage minealogique fait en Hongrie et en Transylvanie par M. de Born*”²². Traducerea este făcută, adăugându-i-se și câteva note personale de către M. Monnet, inspector general al minelor din Franța, membru al Academiei regale de științe din Stockholm, Turin, și al mai multor societăți științifice de atunci, fapt din care ne putem da ușor seama de răsunetul pe care l-a stîrnit cartea lui Born.

De Banat, Born se ocupă în scrisorile II—X, cărora le urmează un capitol intitulat „Proiectul d-lui Delius, directorul minelor din Banat, pentru rafinarea aramei cu scopul de a o face mai nobilă”, un „Aduș” referitor la acest proiect și încă un capitol intitulat „Observații asupra nisipurilor aurifere din Banat și spălarea lor pentru separarea aurului”, scris de consilierul de curte M. Roczian.

Al doilea cercetător a fost Francisc Grisellini (1717—1783), care a petrecut în Banat între anii 1774 și 1777 făcînd în acest interval 3 călătorii de studii în lungul și latul provinciei. Cartea lui se întitulează „*Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswaren Banats*”²³, și este tipărită concomitent și în limba italiană la Veneția. Ea a fost tradusă după ediția germană de Nicolae Bodocan cu titlul „*Istoria Banatului Timișan*”²⁴. Partea a II-a a lucrării cuprinde Istoria Naturală a Banatului, tratînd despre constituția șesului, înfățișînd munții cu mineralele și fosilele lor, apele minerale și izvoarele din diferitele ținuturi, mai cu seamă renumitele Băi Herculane de la Mehadia. În această a doua parte, Grisellini, tot în formă de scrisori, descrie și regiunea minieră cărășană²⁵.

Al treilea cercetător a fost Jens Esmarck, profesor la Academia de Mine din Freyberg. Cartea sa poartă titlul „*Kurze Beschreibung einer mineralogischen Reise durch Ungarn, Siebenbürgen und das Bonnat*”²⁶. El trece prin Banat în anul 1794. Interesul său a fost îndreptat în primul rînd asupra tectonice munților și asupra structurii petrografice a lor, dar vorbește și despre minele vizitate. Contrar predecesorilor săi, el nu își

²⁰ A civilizáció története, Budapesta, pag. 112

²¹ Vezi nota 15.

²² Paris, Rue et Hostel Serpente, 1780. Traducere greșită și cu omisiuni esențiale.

²³ Viena 1780 și simultan în limba italiană la Veneția.

²⁴ București, Tipografiile Unite, 1926. În prefața acestei traduceri se găsește și o biografie amănunțită a învățatului italian, deci nu mai insistăm aici asupra ei.

²⁵ Traducătorul, funcționar administrativ la Primăria Municipiului Timișoara, nu avea de unde să cunoască termenii tehnici din mineralogie, geologie și termenii speciali de exploatare minieră, mai cu seamă pe cei folosiți cu 200 de ani mai înainte, în consecință traducerea în multe locuri este plină de greșeli, care fac pasajii întregi de neînțeles.

²⁶ Freyberg, 1798.

scrie impresiile sub formă de scrisori, ci în text continuu, ceea ce afectează lucrării o anumită notă de pedanterie și ariditate, întrucît se remarcă de la început că este vorba de o polemică purtată cu Fichtel, ale cărui păreri și scrieri caută — cu tot regretul cuvenit și cu toată politețea — să le combată ca necorespunzînd realității și aceasta „numai de dragul tinerimei mineralogice și a celor ce vor avea să întreprindă călătorii în țările amintite și care trebuie să aleagă între cele afirmate de Fichtel și cele relatate de el“.

Pentru noi lucrarea lui Esmarck are o deosebită importanță, deoarece ea ne arată în ce măsură au fost epuizate bogățiile miniere din Banat de către exploatarea imperialistă habsburgică.

V. EXTINDEREA EXPLOTĂRII AUSTRIACE LA MINELE CARAȘENE

Pentru a ne putea da seama de felul și extinderea exploatării imperiale în regiunea minieră din Caraș, trebuie să arătăm din capul locului că toate minele și instalațiile metalurgice erau proprietatea împăratului, care după ce rentabilitatea lor a început să scadă, din anul 1736, la propunerea consilierului Benedict von Neffzern, codificată sub denumirea de „Banatisches Bergsystema“, le concesiona fie unor companii miniere, numite Asociații, fie particularilor. Principiul de bază al concesionării îl forma așa zisa „exploatare liberă și nestingherită“ a revirelor miniere, afară de cîteva locuri și perimetre, pe care Direcția Montanistică, sau Oficiile Montanistice din subordinea ei la rezervau împăratului. Expresia de „exploatare liberă și nestingherită“ era numai un fel de a vorbi, deoarece în schimbul concesiunii, împăratul și-a asigurat următoarele drepturi în legătură cu exploatarea minieră :

1. Dreptul exclusiv de a preschimba toate produsele miniere la un preț dinainte fixat, mai mic decît prețurile pieții. De ex. cuprul se plătea la un moment dat cu 32 fl. de către erariul care opera în numele împăratului, în vreme ce el obținea 43 fl. pe pieteile internaționale, sau chiar mai mult. (Unitatea de măsură era chintala = 56 kg.).

2. De fiecare chintală de aramă rafinată Asociațiile plăteau principelui provincial cîte 7,5 funți de aramă drept taxă pentru folosirea rafineriilor. Această taxă, numită „urbur“, trecea iarăși în casa imperială, deoarece rafineriile erau ale împăratului.

3. La fiecare mină Asociațiile exploatau 2 cuxe²⁷ gratis pentru împărat, una pentru biserică și una pentru Casa de ajutor mutual (numită Bruderlade). De aci rezultă că la minele din Banat cheltuielile de exploatare erau suportate de cele 128 cuxe ale Asociațiilor, în vreme ce beneficiile erau împărțite la 132 de cuxe.

4. Împăratul și-a rezervat dreptul de a numi oficianții minelor și de a îndruma Asociațiile.

²⁷ Cuxă : cotă de participare corespunzînd într-o măsură oarecare acțiunilor de mai tirziu. De obicei la o mină erau 132 de cuxe.

5. Împăratul și-a rezervat dreptul de a impune o anumită taxă asupra băuturilor, din care se forma un așa numit Fond al Taxei (Taxfund), servind la plata oficianților imperiali.

Ultimele două măsuri aveau ca scop mărturisit să evite pagubele pe care atât Asociațiile, cât și principele provincial aveau să le sufere din cauza unei exploatare neraționale. În realitate ele constituiau un control la preschimbarea produselor miniere vizînd asigurarea cîștigului împărțesc, deoarece oficianții conducători ai mineritului, înglobați sub denumirea de manipulanți și plătiți de împărat, văzurăm de unde, trebuiau să dea aprobare pentru fiecare plată propusă de către contabilii Asociațiilor, după cum nici Oficiul montanistic nu putea bonifica vreo sumă fără știerea contabilului.

Pe lîngă aceste drepturi, împăratul și-a asumat și anumite obligații menite să promoveze interesele mineritului. El trebuia să „asigure“ pe seama Asociațiilor lemnul, mangalul, alimentele, mîna de lucru și transporturile necesare, plătind supușilor pentru ele *un preț redus*. În felul acesta prețurile tuturor articolelor necesare la o mină atât din punct de vedere tehnic, cât și al întreținerii celor ce munceau, erau supuse unei maximalizări stabilite la plafonul bunului plac. Așa de ex. pentru tăierea unui stînjien cubic de lemn (cca 8 metri cubi de azi) se plăteau 24 creițari iar pentru căraușie, după distanțe și revire, de la 36 cr. pînă la 2 florinți; lucrul de mină îndeplinit ca robotă se remunera cu 12 cr. pe zi: o clae de fîn, de 9 stîjnjeni circomferință și 3 stîjnjeni înălțime (cca 18 resp. 6 m), se cumpăra dela țărani cu 4 fl. Pentru alimente Asociațiile plăteau producătorilor dela cîmpie atari prețuri, încît ele să le poată vinde muncitorilor cu 30 cr. mețul vienez de grîu²⁸, cu 21 ovăsul și orzul și cu 18 cr. porumbul. În aceste prețuri se cuprindea și transportul dela producător pînă la mină, întrucît Asociațiile erau obligate să desfacă alimentele din hambare construite la fața locului. Prețurile de mai sus se refereau numai la așa numita „porție gratuită“, adică la cota stabilită la jumătate de meț pe lună pentru fiecare salariat cu caracter permanent, pe care Asociațiile o distribuiau în chip de avans, adică fără plata imediată, coloniștilor aduși din alte țări: în grîu, iar băștinasilor: în porumb. Se mai făcea o discriminare cu această ocazie, întrucît muncitorii cu ziua și roboțarii, elemente care se recrutau exclusiv dintre localnici, nu beneficiau de prețul redus. Dacă minerul și ceilalți muncitori dela turnătorii și alte instalații, din cauza familiei mai numeroase, necesitau o cantitate de alimente care depășea porția gratuită, trebuia să plătească pentru acest plus un preț mai mare. Astfel, prețul grîului era de 45 cr. iar al porumbului 24 cr. ceea ce reprezintă o majorare de 50 resp. 33% față de prețul porției gratuite. Diferența de preț, numită „cîștigul în arginți“ (Versilberungs-Nutzen), la început intra în beneficiul Asociațiilor, dar din anul 1769 împăratul a reținut-o pentru sine, rambursînd Asociațiilor doar 10 %, din care ele trebuiau să întrețină hambarele.

²⁸ 1 meț = 61,5 litri.

Cu aceleași prețuri avantajoase cumpărau Asociațiile și celelalte sorturi de lemn de care aveau nevoie, grinzii, scînduri, șindriile, etc. dacă ele erau aduse din alte revire decît cele aparținînd minelor.

Analizînd relațiile lui Born de mai sus, putem rezuma avantajii asigurate de împărat pe seama Asociațiilor la următoarele:

- preț de procurare cit se poate de redus în ceea ce privește ustensiunile și articolele necesare exploatării și vieții muncitorilor, garantat în toate timpurile cit a funcționat exploatarea asociativă;
- conducerea exploatărilor prin oficanți mineri plătiți de împărat;
- o desfacere a produselor rapidă;
- garanția, cel puțin în teorie, că banul Asociațiilor este folosit cu grijă și în bună ordine.

Vedem deci că erariul a luat destule măsuri pentru a forța un mine-rit înfloritor în regiunile nou ocupate dela turci. Și acolo unde au funcționat oficanți de bună credință și cu pregătire în materie de montanistică, Asociațiile în adevăr „au mers bine”. A contribuit la prosperarea Asociațiilor și viața comodă care li s-a asigurat acestor oficanți mineri. Lor li s-au dat alimente, în cantitatea necesară trebuințelor gospodăriei, fără să li se ceară „ciștigul în arginți”; li s-au pus la dispoziție locuințe proprii încăpătoare, ceea ce față de posibilitățile de cazare atît de reduse din acele timpuri constituia un avantaj enorm. În al treilea rînd, ei beneficiau de un serviciu medical permanent și primeau și medicamentele gratuit.

Față de acești privilegiați ai sorții, muncitorilor nu le rămînea decît „porția gratuită” și faptul că nu trebuiau să alege prin sate după alimente. Mai puteau primi alimente și peste acea porție, însă numai după cel puțin 14 schimburi și plătindu-le cu bani gata. Se dădea celui necăsătorit lunar o jumătate de meț, celui căsătorit un meț, iar celui căsătorit și avînd copii un meț și jumătate de grîne, după care se plătea și ciștigul în arginți. Ei se mai bucurau și de asistență medicală, dar despre aceasta trebuie să vorbim mai pe larg.

În fiecare centru minier funcționa un medic jurat și examinat de facultatea de medicină, trimis de către principele provincial. Pe lîngă salariu și competiție în natura ei mai primea de la Casa de ajutor locală, după numărul populației, o alocație pentru medicamente, care la Oravița era de 700, la Locnecea și la Sasca de 400, iar la Moldova de 250 fl. pe an. În schimbul acestei alocații era obligat să dea bolnavului, fie că era oficiant, fie muncitor, inclusiv soțiilor și copiilor, medicamentele necesare. În acest scop Casa de ajutor reținea dela oficianții imperiali doi creștari de fiecare florint și tot atîta din ciștigul muncitorului. Oficianții și servitorii Asociațiilor nu plăteau nimic, ci în locul lor Asociația plătea medicului o sumă anuală. Born observă că „pentru medici ar fi mers mai greu, dacă ei ar fi trebuit să cumpere medicamentele dela farmacia de campanie din Timișoara la preț întreg; însă ei își preparau singuri medicamentele mai simple și chiar pe unele mai complicate, iar cu farmacia aveau o înțelegere conform căreia primeau medicamentele pregătite la centru pe jumătate de preț”. De altă parte, ca bolnavii să nu aibă vre-un neajuns din orînduiala aceasta, medicii erau controlați în fiecare an de către medicul-șef al provinciei, care constata dacă aceștia dispun de

medicamente potrivite și în cantitate suficientă. Ei mai aveau obligația să poarte o evidență a bolnavilor, în care pe lângă starea bolnavului și schimbările survenite în cursul boalei trebuiau să noteze și medicamentele folosite zilnic; această evidență trebuia prezentată medicului-șef pentru control, cu ocazia inspecției la mină.

Cu toată intenția lor bună, dispozițiile acestea însă nu par a fi dat rezultate prea satisfăcătoare, deoarece Born, atât de sobru și cumpănit în toată expunerea ea, se simte obligat să facă un rechizitoriu plin de sarcasm :

„Insemn o mică observare aci, pe care aș dori să o aibă în vedere cei în drept : aș dori să se păstreze și bolnavii, ca domnul medic-șef provincial să poată aprecia dacă domnul coleg dela exploatarea judecat bine starea bolnavilor sau nu, căci altfel toată evidența bolnavilor rămîne o *Theoria medică* goală, în care bolnavul este *Subiectum* iar starea sa *Hipotesis*“²⁹.

Aluzia aceasta amară este îndreptată împotriva unor persoane nepregătite, trimise prin protecție ca medici la exploatarea miniere bănățene.

Din cele de mai sus ne putem da ușor seama că în ciuda tuturor avantajilor stipulate în felul arătat, Asociațiile miniere și particularii concesionari au pornit dela început cu sarcini grele. De obicei concesiunile erau împărțite în 132 acțiuni de participatie, numite atunci *cuxe*, din care 4 erau blocate și își vărsau venitul am văzut unde, iar 128 rămîneau la dispoziția Asociației, sau a particularilor concesionari. Aceasta însemna o sarcină de 3,13%, care cu taxa pentru folosirea topitoriilor de 7,50% — în realitate însă de 20%, pentru că am văzut că 1/8-a parte din arama produsă se pierde la rafinare — în jură totalul pierderilor la 23,13%, o cifră considerabilă, așa zicînd congenitală, în măsură să micșoreze substanțial cîștigul periclitat și prin diferite împrejurări adverse, de altă natură. S-au pomenit, e drept, și unele cazuri excepționale, cînd Asociațiile au nimerit zăcăminte extrem de bogate, cum a fost cazul minei Simon și Iuda, despre care vom vorbi pe larg mai jos, sau cazul minei Rochus dela Oravița, unde chintala de cupru extrasă costa 30 de creițari. În realitate însă multe Asociații au ajuns la faliment, pe deoparte din cauza acestor sarcini inițiale, pe de alta, ca și exploatarea din început condusă pe cont propriu de către însăși casa domnitoare, din cauza oficianților nepricepuți și trimiși în fruntea întreprinderilor miniere fără de nicio noimă sau criteriu de selecționare. De aceea a fost necesară să se stipuleze prin convenția din 1736 că împăratul își ia obligația să procure *la preț redus* lemnul, mangalul și în general toate materialele de consumație de care exploatarea miniere au nevoie, precum și celelalte aranjamente din convenție, care sînt menite să aducă *indirect* venituri concesionarului și însuși erariului. Am văzut mai sus beneficiile care erau așteptate la începutul exploatarea habsburgice, cînd Banatul era așa zicînd teren virgin, cu minereuri

²⁹ Born. *op. cit.* pag. 22...24.

zăcînd la suprafață, sau aproape de suprafață, epocă în care exploatarea minelor se făcea direct de către casa domnitoare, prin erariul dela Viena. Cu timpul însă, din cauza greutăților de ordin tehnic și din cauza oficianților analfabeți în înțelesul strict al cuvîntului, exploatarea devenind nerentabilă, în anul 1736, la propunerea consilierului Benedict von Neffern, cuprinsă în „Banatisches Bergsystema“, s-a ajuns la darea în concesiune, ca după falimentarea succesivă a concesionarilor tot casa domnitoare să răscumpere în repetate rînduri, minele. Ba s-au înregistrat și cazuri, ca după răzmerița din 1738—39, cînd erariul austriac a luat în stăpînire topitoriile din Bocșa *fără nicio despăgubire*, pe motivul că fostul concesionar, un anume Iosif Schwenninger, un cetățean din Docnecea, a dispărut în turburările de atunci. Pentru a completa tabloul trebuie să adăugăm că erariul, recte casa domnitoare, numai cu doi ani mai înainte, adică la 15.III.1737, îi arendase acestuia furnalele, după ce la 15.III.1736 vinzîndu-se cele 6 topitorii din valea Bocșei lui Ioan Reisenbichler, un administrator din Timișoara și fraților acestuia, care împreună cu Nicolae Wittmesser, un tîmplar tot din Timișoara, au plătit erariului 12.000 florini renani pentru instalații și 20.000 fl. și 12 cr., în total deci 32.000 fl. și 17 cr. pentru fierul și manganul necesar la începerea exploatării. În contractul referitor la vînzare, Administrația a stipulat dreptul împăratului de a putea răscumpăra uzinele dela proprietarii cei noi pentru aceeași sumă, plătînd totodată și un preț evaluat adhoc pentru instalațiile și edificiile noi, precum și pentru eventualele reparații efectuate între timp ³⁰.

În astfel de împrejurări ușor se poate naște bănuiala, că erariul, apreciînd just norii grei ce se adunau la granițele împărăției, a căutat să scape de exploatare pentru ca alții să sufere eventualele pagube, rezultînd din invazia turcească.

Celălalt cercetător amintit de noi, Francisc Griselini, în partea a doua a cărții sale ne confirmă existența stărilor înșirate de Born și în anii vizitei sale în Banat (1774—77). El scrie ³¹:

„Afară de o rapidă desfacere a minereurilor lor, Asociațiile mai au următoarele avantaje:

„Mai întii leașa mică a muncitorilor indigeni valahi și sirbi, a căror muncă, conform Prea Înaltului Ordin, se plătește *ca robotă* cu cîte 12 crețari pe zi de om, fie că lucrează în mine, fie la suprafață ³². Pentru toți muncitorii, alți indigeni cît și germani, suveranul este obligat a trimite Asociațiilor o anumită cantitate de secară și alte cereale, la un preț fixat și întotdeauna acelaș, așa că acest preț stă cu mult sub prețul mediu, din care cauză se și numește *porția gratuită*. În momentul cînd secară este transformată în piine, ea costă 30, ovășul 24, iar porumbul 18 cr. de fiecare meț ³³. Muncitorul german primește lunar o astfel de porție

³⁰ Mihalik, *Op. cit.* pag. 96—97.

³¹ Traducerea lui Bolocan, pag. 268 și urm.

³² Durata de lucru era de 8 ore în mină și 2 ore la suprafață, la sortarea și zdrobirea minereurilor.

³³ 61,5 litri.

gratuită, de un meț dacă este necăsătorit și de 1½ meț când are copii; valahilor și sîrbilor li se dă aceeași porție, însă de porumb. Cantitatea ce fiecare o necesită peste porția fixată trebuie plătită cu un preț mai mare decît cel obișnuit, de ex. secara cu 45, porumbul cu 25 creițari mețul. Acest preț mai urcat vine în favorul erariului, din care acesta însă bonifică 10% de fiecare majă pentru construirea și întreținerea magaziilor de cereale“.

Griselini confirmă aceleași prețuri și pentru celelalte materiale, arătînd că o măsură de cărbuni, care cuprinde 2,5 saci, costă 13 cr.

Cifrele date de Griselini, care mai de grabă ne apare ca un curtean trimis să facă elogiul realizărilor îndeplinite de casa Habsburgilor, dar care ori de cîte ori poate ne arată printre rînduri exploatarea, luată în derîdere și mai categoric de către Born, desvăluie din mai multe puncte de vedere jecmăneala la care au fost supuși atît muncitorii, cît și țăraniii băști-nași. Ca să ne dăm seama bunăoară de distrugerile săvîrșite în păduri, vom face o scurtă socoteală. După Griselini, în acele timpuri s-au produs la Oravița 2000...3000 măji, la Docnecea 3000...4000, la Sasca 2000...3000 iar la Moldova Nouă 1200 măji de cupru pe an, în total deci între 8200 și 11.200 măji. Tot el ne arată³⁴ că pentru 3...4 măji de cupru se întrebuintău 30...32 măsuri de mangal, sau în total 75 de saci, fiecare socotit la un meț vienez. De majă revin deci 25 saci, adică $25 \times 60 = 1500$ litri, care echivalează cu 750 kg. mangal, ceea ce înseamnă 1200...1600 vagoane de lemne de pădure pe an. În aceste cifre nu se cuprinde cantitatea de lemn consumată la prelucrarea celorlalte metale neferoase, nici consumul uriaș al uzinelor de fier, a căror producție întrecea de cîteva ori producția de cupru, nici lemnul folosit la proptirea galeriilor, nici cel necesar construcțiilor dela suprafață (hale de topitorii, de zdrobire, conducte de apă, instalații de pompare, hale de turnare, hambare și alte clădiri) și nici lemnul de foc sau mangalul dela forja de sfredede.

La fel se prezintă situația cu fînul. Pentru evacuarea apelor din mină, pentru zdrobirea minereurilor, pentru elevatoarele din adîncuri, acolo unde nu se dispunea de forța motrică a apei, se foloseau vîrtejuri cu cai, înhămînd cîte două sau chiar patru perechi deodată, care învîrteau instalațiile ziua-noaptea. Apoi transporturile de minereuri brute, care se făceau între diferitele centre miniere, de ex. plumb argentifer se transporta dela Moldova Nouă pînă la Docnecea, de metal topit, de lemne, de mangal, de alimente, de materiale de construcție și în fine înseși cele de fîn, se făceau tot cu cai sau cu boi, ceea ce însemna întreținerea a cîteva zeci și chiar sute de animale de tracțiune la fiecare mină, care consumau infinite cantități de fîn și de ovăz, procurate pe preț derizoriu dela localnici. Un rescript al Curții imperiale din 26 august 1721, de ex., aprobă ca 80 de căruțe, fiecare cu 6 boi, deci 480 boi, necesari transportului dela Oravița, precum și 400 de vaci pentru prăsilă, să fie cumpărate dela țară³⁵.

Vom înțelege din cele de mai sus că o astfel de mobilizare continuă, o astfel de jecmăneală fără frîu și fără sfîrșit în interesul unei stăpîniri

³⁴ Trad. Bolocan pag. 271.

³⁵ Baróti *Op. cit.* I. pag. 10.

streine și hrăpărețe a ținut într-o agitație perpetuă regiunea muntoasă a Banatului și vom înțelege de ce muncitorii și țărani și-au arătat revolta și prin fapte — răscoalele din 1738-39, 1775 și 1788-89 ne oferă dovezi — oridecâte ori au avut ocazia. Documente contemporane, ținute de stăpînirile trecute în secret, acum au ajuns la iveală și au început să fie descifrate. Din ele ne apar zeci de figuri luminoase, de muncitori și țărani și de preoți care au stat alături de ei, de sute și mii de oameni, simpli dar cu judecata dreaptă, care și-au riscat viața pentru dreptate, pentru sfărîmarea jugului apăsător, la care au contribuit și colonizările de străini făcute atît de masiv tot în interesul casei habsburgice. Ele ne arată și vechimea mișcărilor în acest colț de țară pentru o soartă mai bună, pentru înlăturarea clasei asupritorilor. Pentru că, revenind la cele relatate de Born, constatăm că și el a văzut clar stratificările produse în orînduirea socială de atunci cînd vorbește de avantajele acordate Asociațiilor, oficianților și muncitorilor, stabilind chiar și în această ultimă clasă două pături, pe aceea a muncitorilor permanenți și pe cea a roboților. Mai constatăm și discriminarea făcută între naționalități la distribuirea alimentelor, coloniștii primindu-și porția gratuită în grîu, iar localnicii în porumb, precum și diferențierea de salarizare. Întrucît coloniștii chiar și în timpul transportului din țara de baștină pînă în Banat primeau salariu zilnic de 17 cr. față de cei 3 cr. primiți de cei localnici în timpul carantinei obligatorii și de cei 12 cr. pentru lucrul de robotă.

Exploatarea regiunii miniere însă nu s-a mărginit numai la aceste abuzuri legalizate oarecum prin dispoziții și orînduiri înalte. Asociațiile au căutat să-și asigure și pe cont propriu ciștiguri grase, înconjurînd legile și dispozițiile, destul de vagi și de puține de alt fel, care le-ar fi putut îngîrădi poștele. Unul dintre cele mai ușoare și mai necontrolabile mijloace de a realiza un ciștig nepermis a fost în toate timpurile neglijierea și chiar eliminarea totală a dispozitivelor și măsurilor de siguranță și protecție în galerii și construcții subterane. Born și după el Griselini, ne arată îngroziiți un caz de felul acesta petrecut tocmai în cea mai bogată mină de atunci, în celebrul zăcămint Simon și Iuda. Iată ce scrie Born despre acea mină ³⁶ :

„Afară de minele despre care v-am vorbit mai sus, sînt multe altele de plumb și de aramă. Cea cu numele de sfinții Simon și Iuda este poate cea mai importantă (beträchtlichste!) care s-a descoperit vreodată în Europa. Această mină a fost de mai multe ori părăsită și reluată și abia în 1740 s-a înjghebat o Asociație care din galeria superioară a săpat o adîncire oarbă în speranța de a găsi minereu de argint și care a prelungit de aci galerii de explorare; însă numai după ce Asociația și-a epuizat posibilitățile financiare și după ce plătitorul de salarii a fost împins în cea mai mare sărăcie, s-a descoperit prin transversale încercate spre est un zăcămint de cupru bogat, pe care au început să-l exploateze ³⁷.

³⁶ Born, *Op. cit.* pag. 47.

³⁷ Conform Protoacoalelor de exploatare contimporane, păstrate pînă la sfîrșitul primului război mondial la Ocolul Silvic din Docnecea, exploatarea masivă a început în anul 1742.

Filoanele care se îndreaptă spre acest loc din toate direcțiile, formează un Stockwerk (amas, volbură). Dorința nebună, care s-a iscat în sufletul asociaților interesați, de a recîștiga în cel mai scurt timp banii cheltuiți, i-a îndemnat să ia toate măsurile posibile ca să se extragă cea mai mare cantitate de minereu. În acest scop s-a fixat pentru oficianții minelor o recompensă proporțională cu arama extrasă. Directorul primea 5 groșițe, iar maestrul topitori cite 3 groșițe de fiecare chintală de aramă produsă. În urma acestei dispoziții, acești domni s-au considerat arendași ai întreprinderii și au exploatat-o cît au putut de temeinic. Însă bineînțeles, ei au făcut-o fără să se sinchisească de urmări și fără să respecte regulile exploatării minelor, care aci pretindeau să se lase la distanțe potrivite piloni de siguranță. Nimic nu este mai ușor decît să scoți dintr-o mină atît de bogată, în timp foarte scurt, o uriașă cantitate de minereu, în felul acesta, ceea ce s-a și întîmplat. Însă extragerea minereului s-a făcut lăsînd spații goale, care ulterior în nici un chip nu mai puteau fi sprijinite și care umpleau de groază prin mărimea lor și prin pericolele ce puteau rezulta din ele, amenințînd în fiecare clipă cu prăbușirea, în așa măsură, încît în scurtă vreme s-au găsit încurcați și pe cale de a părăsi exploatarea. Dl. conte Gottlieb, pe atunci președinte al Camerei din Schemnitz și comisar trimis pentru anchetă, examinînd starea lucrurilor a descoperit greșelile comise de exploatare și i-a făcut cunoscute acesteia și inconveniente. Dl. Delius, care atunci a fost directorul minelor din Docnecea, a ordonat să se umple spațiul gol dintre acoperiș și culcuș, pînă la talpa orizontului 9, cu stînci sau cu moloz și să nu se lase decît spațiul necesar pentru trecerea scărilor. În felul acesta, după ce s-au întărit și galeriile cu lemnărie nouă pînă la orizontul amintit, pericolul de prăbușire s-a mai micșorat“.

Griselini, care a vizitat această mină în 1775, deci cu 5 ani mai tîrziu, a intrat pe galeria orizontului 9. Iată ce ne mărturisește el³⁸:

„Cam pe la jumătatea înălțimii muntelui, urcînd greu, am ajuns la o clădire de zidărie, prin care se face intrarea în galeria ce duce la mina Simon și Iuda. Aici se află o instalație mecanică mînată cu cai, prin care se sfarmă minereurile scoase la suprafață.

„Galeria este tăiată în munte în linie dreaptă, la 220 stînjeni, apoi se bifurcă. Noi urmărim calea spre dreapta; trecînd aici printr-o spărtură și peste minereurile îngrămădite, nu mică îmi fu mirarea cînd dintr-o galerie strîmtă m-am văzut dintr-odată ajuns într-o spațioasă boltitură ovală, a cărei înălțime, după cum fusei asigurat, era de 19 stînjeni sau 114 picioare vieneze (cca 40 m), iar circumferința de 60 stînjeni. Ce priveliște interesantă! Cu atît mai mult fusei surprins, cu cît amabilul meu însoțitor luase încă de mai înainte măsuri ca întregul interior al grotii, adevărați pereții laterali ai acestei minunate boltituri, să fie iluminați prin lămpile de mină ale lucrătorilor. Mi se părea că am în față un cer plin de stele lucitoare, în una din cele mai întunecoase nopți. Într-adevăr, eu nu sînt în stare a exprima mai bine

³⁸ Bolocan, pag. 276.

efectul pe care l-a făcut în primul moment asupra ochiului această ciudată priveliște, unică în felul ei. Însă vocea năbușită a lucrătorilor, sgomotul ce-l face ciocanul și dalta și detunătura prafului de pușcă în momentul când sfarmă piatra, nu mai puțin impresionează urechea spectatorului, căci niciodată minerii nu uită să întâmpine pe vizitatorul străin cu detunături de explozii când intră și iese din mină, fie că această paradă se face ca semn al onoarei ce i se dă, fie numai ca să-l impresioneze și să-i inspire spaimă. La toate aceste sgomote mai adăugînd și pe acela al pietrelor desprinse, care se rostogoleau, își poate închipui oricine ecoul de care răsună mina în fiecare clipă."

Iar mai jos, Griselini adaugă ³⁹ :

„Oricît de admirabilă este priveliștea, mai înainte ea trebuie să fi fost și mai interesantă, căci printr-o galerie mult mai adîncă decît cea prin care intrăm acum, ajungeam în partea cea mai de jos a golului și de aci se putea domina cu privirea o înălțime de 40 de stînjeni!"

Intr-adevăr într-o mină metaliferă un gol de 40 m. diametru și de 80 m. înălțime constituie un record al nepăsării și al desconsiderării vieților celor ce muncesc în adîncuri, care cu sutele de opaițuri de mină strălucind pe pereții abrupti ai golului ca niște stele pe o boltă întunecoasă, pot să umple de încîntare pe un spectator profan și romantic, cum a fost Griselini. Born însă, acest miner versat și sobru, recepționează altfel ⁴⁰ :

„La intrarea mea în această mină am fost surprins de aspectul ei minunat; însă după o judecată mai atentă ea mi se păru tot atît de îngrozitoare, pe cît a fost de plăcută la prima vedere. Cuprinsul întreg al acestei mine era luminal de o mulțime de opaițe de mină, muncitorii însă se cățărau, mai bine zis alinau, de ieșiturile și de bordurile înguste ale minereului de aramă atît de bogat."

Ca să illustreze mai palpabil dimensiunile golului, alt autor, Konstantiny, ne spune că s-ar putea așeza în el 3 domuri cît cel din Timișoara ⁴¹.

Aceasta abia la două decenii dela maximul exploatării, cînd din Simon și Iuda nu se mai scoteau decît 150 măzi de aramă pe lună și cînd se prevedea grabnica ei epuizare.

Avem în față un caz tipic, în care exploatatorul sabotează cele mai esențiale interese ale muncitorimii — apărarea vieții dela o moarte năpraznică — în așa măsură, încît chiar curtea imperială, atît de inertă în alte cazuri față de doleanțele popoarelor de sub stăpînirea sa, se vede silită să intervină și pe baza art. 5 din Condițiile de Concesio-

³⁹ Bolocan, pag. 277.

⁴⁰ Born. *Op. cit.* pag. 49.

⁴¹ I. Konstantiny: *Denkschrift über die banater Bergwerke*, Timișoara 1857 pag. 12.

nare trimite un delegat expert cu misiunea să ancheteze la fața locului și să ia măsuri de îndreptare. Mina cea mai celebră odinioară prin bogăția sa a ajuns la o faimă de acelaș răsunet în toată lumea minieră din Europa prin desinteresul și cutezanța a toate hrăpăreață, de care au dat dovadă membrii Asociației.

Găsim în cele expuse întrunite la un loc toate elementele care fatal trebuie să ducă la prăbușirea unui sistem de exploatare de felul acesta :

1. Dispoziții constitutive, organice, bazate pe principii eronate, cum sunt acelea care determină condițiile de concesionare și care aduc venituri numai exploatatorului celui mai de sus. Cheltuielile de extragere a minereurilor precum și cheltuielile de exploatare și întreținere ale tuturor instalațiilor miniere și metalurgice — dar și investițiile noi — priveau Asociațiile. Față de aceasta „Înaltul Erar“ încasa anual ca taxă de urbură după topitorii peste 25.000 fl. și cca 100.000 fl. ca diferență între prețul de răscumpărare dela Asociații și cel de vânzare a producției medii de 10.000 măji de cupru bănățean, ceea ce ne duce la un câștig de 12.500.000 fl. în cei 100 de ani de exploatare intensivă. La aceasta se mai adaugă și venitul celor 2 cuve rezervate împăratului, despre mărimea căruia vom vorbi mai încolo.

2. Centralizarea birocratică excesivă, de către stăpînirea habsburgică a dat cel mai clasic exemplu valabil pentru toate timpurile și care în cazul de față se manifestă prin faptul că nu lasă ca problemele miniere și conflictele muncitorilor să fie rezolvate la fața locului și repede, ci le duce în fața unui organ îndepărtat, atît ca mentalitate, cît și fizic, în fața Consiliului Minelor. În această ordine de idei Jurnalele de exploatare contemporane, păstrate în manuscris original la minele din Docnecea pînă la sfîrșitul primului război mondial⁴², pomenesc de un caz în care cerea unei Asociații de a repara proptelele galeriei principale ale unei mine de plumb argentifer, care amenința cu prăbușirea, a fost trimisă de către Oficiul Montanistic local la Direcția Montanistică supremă pentru aprobare.

3. Libertatea, mai corect spus libertinajul, pe care și-l asumă exploatatorul, cu aprobarea tacită a organelor de stat, în jăcmănirea atît a oamenilor, cît și a zăcămintelor și a instalațiilor.

Și dacă primul element roade intestin, deci nevăzut de masele muncitorești, pe cele două din urmă muncitorimea le vede și le simte,

---

⁴² Comunicarea Ing. Bene G. care a făcut în acele timpuri extrase din aceste jurnale.

de cele mai multe ori pe pielea ei. Ea este umplută de nemulțumiri tot mai mult, pînă cînd la un moment dat se revoltă și produce evenimente neașteptate, care merg pînă la distrugerea uzinelor și alungarea „beam-terilor“ exploatatori, cum s-a întîmplat în celebrele cazuri dela 1738-39 și 1788-89 și în multe alte cazuri de mai mici proporții, dar tot atît de semnificative.

Ca să putem sezisa valoric bogăția minei Simon și Iuda și prin aceasta să ne facem o idee despre dimensiunile exploatării streine, vom arăta cîteva cifre. Astfel, Born în scrisoarea a 9-a ne spune că în timpul vizitei sale, întîmplată în anul 1770, deci după 30 de ani de exploatare forțată neîntreruptă, din această mină se mai scoteau cca 1800...2000 chintale de cupru.

Insemnări manuscrise, rămase de prin anii 1855—58 dela „Societatea privilegiată de căi ferate austriece“, care prin contractul încheiat la 1 ianuarie 1855 a cumpărat dela guvernul absolutist austriac întreaga regiune minieră din fostul județ Caraș împreună cu toate minele și instalațiile existente pe ea, cu căile ferate și cu 226.232 jughere de pămînt arabil și păduri pentru suma de 11.122.232 fl. și 89 cr. ne arată că extracția de cupru din mina Simon și Iuda se evaluează la 100.000 chintale de cupru în valoare de 3,5 milioane de fl, din care aproape $\frac{3}{4}$ i-au revenit lui David Hübner, principalul asociat dela mina Simon și Iuda. Tot din aceste înregistrări cu caracter oficios aflăm că media anuală a fost de 3500 chintale de cupru, dar în anii buni, cînd Asociația a dispus de suficiente brațe de lucru, producția s-a ridicat și la 6000 chintale⁴³.

Ion Konstantiny ne oferă alte detalii despre bogăția minei Simon și Iuda. Între anii 1760 și 1785 o singură cuxă dintre cele rezervate erariului, deci casei domnitoare, a adus un venit curat de 77.000 fl.⁴⁴ Tot acest autor ne arată și cine a fost acel faimos Hübner. El era un cetățean al Timișoarei, de profesiune administrator al construcțiilor (Bauverwalter), care a pornit la exploatarea minei cu o Asociație avînd în componență 13 membri, redeschizînd mine mai vechi. Mult timp Asociația sa a căutat zadarnic după argint, din care cauză aceasta a și ajuns la sapă de lemn. El însă a perseverat și a izbutit, deoarece cînd se aștepta mai puțin, săpătorii săi, rămași numai 6 la număr, au dat de acel zăcămint de cupru atît de bogat. Pentru insistența sa și pentru

⁴³ Ortsgeschichte, com. Docnecea.

⁴⁴ Konstantiny, *Op. cit.* pag. 12.

rezultatele financiare strălucite pe care le-a obținut, el a fost înnobilit acordându-i-se și titlul de consilier montanistic. Din cele 132 de cuxe dela mină el a avut 96 (a pornit inițial cu 72), de pe urma cărora ciștișgul care i-a revenit s-a ridicat la suma fabuloasă pe vremea aceea de 2.548.000 fl. Această avere uriașă a fost moștenită de familiile grofilor de Soro și Festetich și ale baronilor de Trautenberg, Schirnding și Frank, cu care s-a înrudit prin căsătoria celor 4 fiice ale sale. Pe linga Simon și Iuda, Hübner a mai participat la mina „Franciscus“ cu 34 cuxe și la „Heilige Dreifaltigkeit“ cu 23 $\frac{1}{2}$ cuxe. El a murit la sfârșitul anului 1759 sau la începutul anului 1760, deoarece procesele verbale de exploatare dela 19 aprilie 1760 vorbesc despre *răposatul* David von Hübner.

În aceste timpuri minerii care lucrau la Simon și Iuda locuiau într-o colonie mare, separată, în imediata apropiere a minei, a cărei amintire s-a păstrat pînă azi între localnici cu denumirea de Sămăiuda. Prin această denumire ei înțeleg un sat întreg, azi dispărut, care atunci avea școală proprie, circiumă și oarecare independență, deoarece, conform proceselor verbale din 21 iunie 1749, ei erau scutiți de robot, deci aveau calitatea de mineri recunoscuți, iar ca să nu li se întîmple „vreo nedreptate“, la acea dată s-a dispus conscrierea lor și a averii lor⁴⁵.

În anul 1749 la Simon și Iuda lucrau 168 muncitori și anume: 5 dulgheri, 4 fierari, 20 vagonetari, 19 transportori, 10 alegători de minereu și 120 de săpători, adică mineri propriu ziși, care lucrau în echipe de cîte 6 oameni. Cu un an mai tîrziu numărul muncitorilor dela această mină crește la 190; dintre echipele de mineri 6 lucrau în acord⁴⁶. După cum am văzut, roboții erau plătiți cu 12 cr. pe zi, iar minerii permanenți cu 18. Un fierar pentru ascuțirea sfredelilor primea 6 fl. pe lună și porția de pîine. Pentru comparație dăm aici cîteva prețuri referindu-se la unele articole alimentare. Carnea de viță costa 4 cr. un kg. cea de vițel 10 cr. Seul de oaie (pentru gătit) era 9 cr.; bovina vie 14...30 fl. Un litru de bere costa 3 cr. iar butoiul de oca 112 litri 2 fl. și 42 cr. La distanțe mai mari dela fabrică (La Palanca Nouă, de ex.) costa 3 fl. și 6 cr. În schimb vinul era rechiziționat dela populație cu 17 cr. găleata, care făcea 56,5 litri. Dintre cereale orzul, ovășul și secara aveau aproximativ același preț, care varia, după recoltă și evenimentele războinice, între 24 și 30 cr. iar grîul între 36 cr. și 1 fl. măsura. Ocaua de lînă nespălată se lua cu 9 cr., iar perechea de piei crude de bovină cu 6 fl. Găleata de spirt costa 7 fl. în anul 1727.⁴⁷

*

⁴⁵ Protocoalele de exploatare din 1749.

⁴⁶ Protocoalele de exploatare din 1750.

⁴⁷ Baróti, *Op. cit.* II. dif. pag.

Se pune acum întrebarea, unde s-a dus atîta cantitate de aramă scoasă din munții cărășeni? Putem răspunde în 4 cuvinte: spre toate părțile lumii. Vom enumera aci doar cele mai frecvente locuri de desfacere. În primul rînd trebuie să amintim „părțile turcești“, unde încă în anul 1720, cînd pămîntul încă nici nu supsesse tot sîngele celor căzuți în războaie, se exporta cupru bănățean, cu 45 fl. chintala⁴⁸. Urmează la 1724 livrări la Saraievo și la Veneția⁴⁹; în 1725, prin Societatea Comercială din Timișoara, la Porto Ree⁵⁰; în 1726 la Triest, Bugarest (sic!), și la Regensburg, tot prin acea Societate⁵¹; apoi, în acelaș an printr-un comerciant cu numele Szakmar, în Polonia și Lituania⁵²; în 1727 se stabilesc noi prețuri pentru cuprul exportat în Turcia⁵³; se admite export în Ardeal și Valachia⁵⁴; se încheie un contract cu un comerciant cu numele Hirschl pentru 4000 chintale de trimis în Turcia⁵⁵. În 1728 se livrează la Triest și Fiume⁵⁶. Tot în acel an pleacă 1000 chintale la Constantinopol⁵⁷, apoi în anii următori mii de chintale la Tirol, Viena, Silesia, Laibach, și iarăși în Bosnia, precum și la fabricile de alamă din Austria⁵⁸.

Din această cauză în Banat circulau și multe monete streine, care au produs la casierile statului tot felul de incurcături, încît Camera Imperială s-a văzut silită la 1728 să reglementeze cursul lor. Astfel, ducații zechini au fost echivalați la valoarea galbenului de Kremnitz, ludovicul la 6 fl. și 48 cr., iar referitor la monedele raguzane și poloneze se dă dispoziția să nu mai fie primite la casierii⁵⁹.

*

Urmează acum să ne mai dăm seama de variația în timp a intensității exploatărilor la minele cărășene. Pentru aceasta vom lua ca exemplu Docnecea. La 1770 Born găsește aci următoarele mine: Maria Cristina, Ioan și Gheorghe, Suzana, Nepomuc, Varvara, Samuel, Mercy și Teodor, toate în muntele Ioan.

În muntele Wolfgang: Maria Victoria, Cristofor, Traugott, Pancreație, Neu-Glückauf și Erasmus.

⁴⁸ Idem. I. pag. 9.

⁴⁹ Idem. I. pag. 13 și 14.

⁵⁰ Idem. pag. 15.

⁵¹ Idem. pag. 16, 17.

⁵² Idem. pag. 17.

⁵³ Idem. pag. 17, 18.

⁵⁴ Idem. pag. 19.

⁵⁵ Idem. pag. 19.

⁵⁶ Baróti, *Op. cit.*, pag. 19.

⁵⁷ Idem. pag. 21.

⁵⁸ Idem. pag. 29, 30

⁵⁹ Idem. pag. 21

În muntele Tîlva : Rochus, Fabian și Terezia.

La Moravița : Francisc, Petru și Pavel, Ioana, Ion Botezătorul, Sf. Treime, Bunavestire, Paul, Simon și Iuda⁶⁰.

Cu 5 ani mai târziu trece pe aici Griselini, care găsește aceleași mine, dar spune că multe din ele, deși erau construcții noi, au devenit cu totul nefolositoare din cauză că le-au inundat apele dela suprafață. În anul 1770 de ex. la mina Maria Cristina s-a montat un virtej cu cai pentru epuizarea apelor, însă fără rezultat satisfăcător. În schimb s-au mai deschis : Anton de Padua, Martin, Petru și Pavel nou, Regina, Evanghelistul Ioan, Elena, Elisabeta, Iosefa. Altele, ca Varvara, Clement, Benedict, Izidor și Maria Cristina, sunt epuizate, iar Simon și Iuda pe cale de epuizare.⁶¹

La 1794 Esmarck vizitează Docnecea. Cele mai multe dintre minele de mai sus sunt închise din cauza epuizării, între ele fiind și Simon și Iuda. Mai dădeau producție Petru și Pavel, iar la Moravița minele de fier Iosif și Terezia⁶².

La sfîrșitul secolului 18 minele lincezesc. Mai clipocesc un timp, apoi se închid. Minereurile au coborît în adîncuri, unde apele subterane și presiunea muntelui produc greutate noi. Unele chiar — după legi ale științei zăcămintelor — sărăcesc în conținut util. Minele își urmează implacabil destinul pregătit de însuși sistemul de autodevorare al exploatării imperialisto-habsburgice din faza inițială de pătrundere a capitalismului în regiunile înapoiate din punct de vedere economic dela noi, a cărui concluzie finală este : dacă profitul scade sub o anumită limită determinată de pofta nesătulă a cămătarilor, întreprinderile se închid una după alta, fără nicio considerare față de oamenii rămași pe drumuri.

Svîrcolirea de moarte a mineritului de metale neferoase în părțile cărășene durează toată jumătatea primă a secolului 19. Se încearcă felurite remedii, noi sisteme de concesionare, a căror examinare iese din cadrul studiului prezent, se revine iarăși la sistemul de acordare de avansuri fără dobînzii și al feluritelor ușurări pentru Asociații, se trimit emisari care încearcă să studieze situația la fața locului și să propună alte principii. Însă totul este în zadar, chiar și încercarea erariului de a prelua și a conduce singur exploatarea. Ajunge să amintim că gospodărirea acestuia din perioada 1850—55 a fost și mai dezastruoasă decît aceea a Asociațiilor, din care cauză s-a ajuns la vînzarea din 1855, pe care am amintit-o mai sus.

În aceeași vreme, în apusul monarhiei și în țările mai avansate din Europa, capitalismul se desvolta mai cu repeziciune, pentru că acolo a reușit să-și asigure mijloace de producție noi prin forța aburului, care a introdus o nouă scară de rentabilitate. La noi situația aceasta avea să

⁶⁰ Born, *Op. cit.* pag. 44—47.

⁶¹ Bolocan. pag. 275.

⁶² Esmarck, *Op. cit.* pag. 75—79.

urmeze pe la mijlocul sec. 19, după o luptă crâncenă cu rămășițele feudale întârziate. Cum însă capitalismul urmează totdeauna legea pantei celei mai avantajoase, el va trece de la exploatarea minelor și a industriei metalelor neferoase la industria siderurgică, unde se arătau profituri noi și mai ușor de realizat. Iar minele de metale neferoase se închid în ultimul pătrar al secolului trecut definitiv și fără drept de apel, dată fiind respectiva fază a capitalismului.
